

Anselm Kiefer, *Am Anfang / Au Commencement*, 2009; conception, mise en scène, settings and costumes / conceptie, mise-en-scène, decors en kostuums: l'Opéra Bastille, Paris (FR), 7-13 July 2009 Foto © Patrick Berger/ArtComArt

DOOR HET GLAS ANSELM KIEFER: *Eindspel of Am Anfang?*

Erica H. Adams

Als er een Genesis bestaat voor de twee werken van Anselm Kiefer getiteld *Am Anfang / In het Begin* gevolgd door een fuga over het paradijs, dan is het het schilderij uit 2008 dat werd tentoongesteld met werken uit de jaren 1980 tot 2010 bij het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen (23 oktober 2010 - 27 maart 2011). Een opera volgde in 2009 in Parijs. De cyclus eindigde vorig jaar met een nieuw begin, *Next Year in Jerusalem / Volgend jaar in Jeruzalem*, dat beschouwd werd als de beste tentoonstelling van New York.

Er wachtten limousines buiten voor de monumentale deuren van de Gagosian Gallery (New York) tijdens Anselm Kiefers tentoonstelling *Next Year in Jerusalem*, die een keerpunt genoemd werd (6 november -18 december 2010). De titel, een utopisch einde van de avond van het joodse paasfeest, betekent 'de volgende keer in het paradijs' waar de diaspora ein-

digt in een viering van de rituelen van vernieuwing. Jeruzalem is steeds meer een metafoor – een toekomstige stad en haar tempel – om herbouwd te worden als de Messias komt.

De eerste onuitwisbare indruk is die van een museum van de verdoemden, opgeslagen op de rand van de vergeetelheid. In 23 hoog oprijzende glazen

vitruines, lukraak neergezet rond een stalen container, lagen overblijfselen als in een wieg; de vitruines hielden de wacht in een eeuwigdurende schemering. De weerspiegeling van het glas van massa's vitruines vormde een kakofonie van scherven.

Als bezoekers door een van de drie containerdeuren keken, werden ze verwelkomd door een levensgrote foto van Kiefer die de Hitlergroet (*Seig Heil*) naspeelde uit de serie *Occupations* (1969) die gemaakt werd in landen die door Duitsland bezet waren geweest. Opnieuw afgedrukt, voorzien van een rug van lood en hangend aan haken die gedeeltelijk zichtbaar waren in schaduwen, waarschuwen 76 grote foto's: vergeet niet, dit kan weer gebeuren. In *Landscape and Memory* verdedigt auteur Simon Schama Kiefer wiens "strategie van verwarring een eigenzinnig voornemen was om cultureel aanvaardbare elementen van de grootse en mythische traditie van Duitsland samen te drijven met haar onaanvaardbare historische gevolgen."

Kolossale landschapsschilderijen gemaakt van basismaterialen – as, lood, glas, roest, slangenhuid, doornstruiken, tanden, etc. – ensceuerden een context voor vitruines in de diepe ruimten van Teutoonse wouden, verschroeiende aarde en bergen, alle poorten naar het paradijs. De stoffelijkheid van Kiefers werken houden toeschouwers aan de grond alvorens er een ontwrichtende laag mythologie wordt ontketend. *Mount Tabor* (2010), de christelijke bedevaartsplaats van de gedaante-

De stoffelijkheid van Kiefers werken houden toeschouwers aan de grond alvorens er een ontwrichtende laag mythologie wordt ontketend.

Anselm Kiefer, *Am Anfang / In the Beginning*, 2008; oil, emulsion and lead on canvas and photopaper / olie, emulgerende verf en lood op canvas en fotopapier; 380 x 560 cm Foto Courtesy / Met dank aan Es Baluard Museu d'Art Modern i Contemporani de Palma, Grothe Collection

THROUGH THE GLASS

ANSELM KIEFER: *End game or Am Anfang?*

Erica H. Adams

If a Genesis exists for Anselm Kiefer's two works titled *Am Anfang / In the Beginning* followed by a fugue on paradise, it is the 2008 painting, exhibited with works from 1980-2010 at KMSKA/Antwerp Royal Museum of Fine Arts (23 October 2010 extended to 27 March 2011). An opera followed in 2009 in Paris. The cycle ended with a new beginning, *Next Year in Jerusalem*, considered the best show in New York, last year.

Limousines waited outside monumental doors to Anselm Kiefer's watershed exhibit *Next Year in Jerusalem* (November 6 - December 18, 2010). The title, a utopian end to Jewish Passover Seder means 'next time paradise' where Diaspora ends in a celebration of the rites of renewal. Jerusalem is increasingly a metaphor – a future city and its temple – to be rebuilt when the Messiah comes.

The first indelible impression is a museum of the damned warehoused on the edge of oblivion. Laid haphazardly around a steel container, 23 towering glass vitruines cradled ruins and stood sentinel in a perpetual dusk. Glass reflections from masses of vitruines formed a cacophony of shards. Welcoming viewers from one of three container doors, a life-sized photograph of Kiefer re-enacted the Hitlergruß / *Seig Heil* salute from series *Occupations* (1969) made in German occupied countries. Newly printed, backed with lead and hung from hooks partially visible in

shadows, 76 large-scale photographs warned do not forget, this can happen again. In *Landscape and Memory* author Simon Schama defends Kiefer whose "strategy of embarrassment was an obstinate determination to force together culturally acceptable elements of German heroic and mythic tradition with its unacceptable historical consequences."

Colossal landscape paintings made of base materials – ash, lead, glass, rust, snakeskin, thorn bushes, teeth, etc – staged a context for vitruines in the deep spaces of Teutoonic forests, scorched earth and mountains, all gateways to paradise. The materiality of Kiefer's works grounds viewers before an unsettling stratum of myth is unleashed. Christian pilgrimage site of the transfiguration, *Mount Tabor* (2010) is ostensibly where Jesus began to radiate light. Earthbound, a barren, furrowed field rises as a tsunami of mountains. No horizon exists. Behind glass, through three lead windows, we enter the sacred fir forest of *Trinity* (2010) where columns of light form between a cell-like grove of charred trees and flood the earth. Kiefer's use of the forest exposes its misuses: an emblem of national resurrection and symbolic of an uncertain future after a barren cycle. The forest, a site of victory over 9 CE Roman invaders, was first invoked during 19th century German unification and later, by Nazis to incite nationalism. Kiefer believes the forest separates heaven from earth.

The impenetrable aura of each vitrine accumulates with

the uncanny sense Kiefer's work replicates Hitler's cabal and dark pageantry. While code breaking unravels the web of history/myth, it also lays a trap, a Wolf's Lair, Hitler's headquarters. The gallery provided a Kiefer Dictionary: *Merkaba* (2010) is God's chariot throne operating between earth and seven heavenly palaces according to the Kabbalah, a mystical aspect of 12th century Rabbinic Judaism. The origin of this image was prophet Ezekiel's vision of a mystical flight to heaven. Before the Kabbalah, book *Sefer Hechaloth* described Merkaba as a vehicle to carry seekers on their journey. This became a meditation tool for Kabbalah mystic's interior work between each palace. Kiefer referenced Gnostic principle 'as above, so below' to fuse micro and macro-cosms. Inscribed on glass, titles are transformative: as "Merkaba", airplane fuselage once symbolic of Hitler's power, the Luftwaffe becomes a holy relic we rekindle and transcend through knowledge and contemplation. A diagram, of hierarchically numbered glass spheres hovers over two vitrines, both titled *Die Sefiroth* (2010): one above burnt books, the other over a French wedding dress (Shekhinah) pierced by glass shards. In nature, ash is regenerative. For his metaphor of ruins as transformative, Kiefer employs alchemy a forerunner of chemistry that sought to transform base metals into gold, find the elixir of longevity and achieve ultimate wisdom. Personifying the Diaspora and God in the world, Kiefer's Shekhinah is the voice of the people who wait for Messiah through cycles of destruction and dispersal. Compared to a Jacob's ladder, each transparent

sphere of Sefiroth is a state one must understand in order to approach the infinite. Kiefer's Tree of Life is a 16th century Lurianic interpretation of Kabbalah, a radical new doctrine of the cosmic origin of Creation: four spheres advance from the foundation Malkuth (Kingdom or the Mother) up through spheres of the material, moral and intellectual, crowned by the Divine (Will). The message is clear: the Great Work begins within each individual. Myths are both universal and cultural truths that each generation revives, reinterprets and repurposes. By exposing the bricolage of reconfigured myths, Kiefer's work acts as a threshold to freedom from history.

The world premiere of the opera *Am Anfang / In the Beginning* opened in July 2009. To celebrate the 20th Anniversary of the Opéra Bastille, Opéra national de Paris commissioned Anselm Kiefer, as director, for design, staging, sets and costumes, as librettist in collaboration with music by Jörg Widmann. Steeped in ash, Kiefer's slowly moving tableaux is his first true gesamtkunstwerk. The curtain opened with a map of the cradle of civilization, the Fertile Crescent site of three Abrahamic religions, empires and chosen people abused by great powers. In white robes, Lilith (Adam's evil first wife) and Shekhina a Diaspora in search of Messiah, wander the ruins. Vessels were smashed. Melodic atonal music "rustled like dry leaves, rattled like a bag of bones". Towering over this landscape of ruins, twelve concrete block towers – twelve Lost Tribes of Israel – enshrouded Trümmerfrauen, a symbol of postwar Germany, rubble women who sifted through debris for salvageable material to rebuild. The sound of stones breaking preceded an influx of rubble women who built a

Anselm Kiefer, *Mount Tabor*, 2010; oil, emulsion, acrylic, and shellac on canvas / olie, emulgerende verf, acryl en schellak op canvas; 380 x 380 x 8 cm Foto 2010© Anselm Kiefer/Gagosian Gallery

verandering, zou de plek zijn waar Jezus voor het eerst licht uitstraalde. Als aan de aarde gebonden verheft een dor, doorploegd veld zich als een tsunami van bergen. Er bestaat geen horizon. Achter glas, door drie loden ramen betreden we het heilige sparrwoud van *Trinity* (2010), waar zich zuilen van licht vormen tussen een celachtig bosje verkoelde bomen en de aarde overspoelen. Kiefers gebruik van het woud legt het misbruik ervan bloot: een zinnebeeld van nationale opstanding en symbolisch voor een onzekere toekomst na een dorre periode. Het (Teutoburger)woud, een plaats van overwinning op de Romeinse indringers in 9 n. Chr., werd eerst in de herinnering geroepen gedurende de Duitse eenmaking in de 19e eeuw en later door de Nazi's om het nationalisme op te wekken. Kiefer gelooft dat het bos de hemel van de aarde scheidt.

Het ondoordringbare aura van elke vitrine wordt één met het griezelige gevoel dat Kiefers werk Hitlers complot en duistere praalvertoning herhaalt. Terwijl het ontcijferen van de code het web van de geschiedenis/mythe ontrafelt, zet het ook een val op, een Wolvennest, Hitlers hoofdkwartier. De galerie leverde een Kiefer-woordenlijst: *Merkaba* (2010) is Gods triomfwagen met troon die tussen de aarde en zeven hemelse paleizen rijdt volgens de Kabbala, een mystiek aspect van het 12^e-eeuwse rabijnse judaïsme. De oorsprong van dit beeld was het visioen van de profeet

Ezechiël van een mystieke vlucht naar de hemel. Voor de Kabbala werd Merkaba in het boek Sefer Hechaloth beschreven als een voertuig om zoekers te vervoeren op hun reis. Dit werd een meditatiehulpmiddel van de kabbalist voor het innerlijke werk tussen elk paleis. Kiefer refereerde aan het gnostische principe 'zoals boven, ook beneden' om micro- and makrokosmos te doen versmelten. Gegraveerd op glas zijn de titels transformerend: als 'Merkaba' was de vliegtuigromp eens het symbool van Hitlers macht, de Luftwaffe wordt een heilig relikwie dat we opnieuw aanwakkeren en op een hoger plan brengen door kennis en bezinning. Een diagram van hiërarchisch genummerde glazen bollen zweeft boven twee vitrines, beide getiteld *Die Sefiroth* (2010): de een boven verbrande boeken, de ander boven een Franse trouw-japon (Shekhinah) doorboord door glasscherven. In de natuur is as regeneratief. Voor zijn metafoor van ruïnes als transformatiemateriaal gebruikt Kiefer de alchemie, een voorloper van chemie, die streefde naar het transformeren van onedele metalen in goud, het vinden van het elixir voor een lang leven en het bereiken van de hoogste wijsheid. Als verpersoonlijking van de diaspora en God in de wereld, is Kiefers Shekhinah de stem van de mensen die wachten op de Messias door tijden van vernietiging en uiteengejaagd worden. Vergeleken met een jakobs ladder is elke transparante bol van Sefiroth een stadium dat men moet begrijpen om in de buurt van de oneindigheid te komen. Kiefers *Boom des Levens* is een 16e-eeuwse Luriaanse interpretatie van de Kabbala, een radicale nieuwe doctrine van de kosmische oorsprong van de Scheping: vier sferen stijgen van het fundament Malkuth (Koninkrijk of de Moeder) op door sferen van het materiële, morele en intellectuele, beloond door de Goddelijke (Wil). De boodschap is duidelijk: het Grote Werk begint in ieder individu. Mythen zijn zowel universele als culturele waarheden die elke generatie weer tot leven brengt, opnieuw verklaart en zich opnieuw voorneemt. Door het blootleggen van de bricolage van aangepaste mythes fungeert Kiefers werk als een drempel naar vrijheid van geschiedenis.

De wereldpremière van de opera *Am Anfang / In het Begin* was in juli 2009. Voor de viering van het 20-jarig bestaan van de Opéra Bastille, benoemde de

Anselm Kiefer, *Trinity*, 2010; oil, emulsion, acrylic, shellac, ash, thorn bushes, resin ferns, and lead on canvas in glass and steel frames / olie, emulgerende verf, acryl, schellak, as, doornstruiken, harsvarens en lood op canvas in frames van glas en staal; 332 x 576 x 35 cm Foto 2010© Anselm Kiefer/ Gagosian Gallery

Opéra national de Paris Anselm Kiefer voor de regie, het ontwerp, de mise-en-scène, sets en kostuums en als librettist in samenwerking met Jörg Widmann die de muziek schreef. Verzonken in as zijn Kiefers langzaam bewegende tableaux zijn eerst echte gesamtkunstwerk. Het doek opende met een kaart van de wieg van de beschaving, de plek van de Vruchtbare Halvemaan van drie Abrahamitische religies, wereldrijken en uitverkorenen die door grootmachten zijn misbruikt. In witte gewaden doolde Lilith (Adams kwade eerste vrouw) en Shekhinah, een diaspora op zoek naar de Messias, door de ruïnes. Vaatwerk werd kapotgegooid. Melodische

atonale muziek "ritselde als droge bladeren, rammelde als een zak beenderen". Uitstekend boven dit landschap van ruïnes, verborgen twaalf torens van betonnen blokken – twaalf Verloren Stammen van Israël – Trümmerfrauen, een symbool van het naoorlogse Duitsland, puinruimsters die het puin nauwkeurig doorzochten naar materiaal dat nog gered kon worden voor de herbouw. Het geluid van brekende stenen ging vooraf aan een toevloed van puinruimsters die een muur bouwden die later werd vernield door Lilith. De stemmen van onzichtbaren herriepen verzen uit de Bijbel. Ontroostbaar. Goud viel in hun uitgestrekte handen. De ochtend

Anselm Kiefer, *Merkaba*, 2010; airplane fuselage, photographs, lead, and oil, emulsion, acrylic, shellac, clay on canvas in inscribed glass and steel vitrine / vliegtuigromp, foto's, lood en olie, emulgerende verf, acryl, schellak, klei op canvas in een gegraveerde vitrine van glas en staal; 320 x 560 x 230 cm Foto 2010© Anselm Kiefer/Gagosian Gallery

wall later destroyed by Lilith. Disembodied voices recanted verses from the Bible. Inconsolable. Gold fell into outreached hands. The morning after the premiere, Kiefer said: "I am against the idea of the end, that everything culminates in paradise or judgment", but, history is cyclical and "we need some illusions to survive." He added: "Beuys thought mankind was the crown of creation, I don't." A ladder interwoven with film strips uncoiled from the floor up through the painting's centre: *Am Anfang / in the Beginning* (2008) is divided as above with cumulus clouds, as below, the ocean rolling over detritus towards the viewer. The most "beautiful movies in the world" Kiefer recalled "were the planes sent after the war over Germany to film the ruins... it was wonderful because the vertical becomes horizontal... On one side, something is hidden because it's buried and the other something is exposed – you see the forms. I love this." Days before Hitler's suicide in 1945, Kiefer whose name means pine tree in German, was born in southern Germany to a Catholic family. Without toys (and food) in postwar Germany, the ash and rubble became his playground. The alchemical notion of ruins as prima materia for change was inherited from his teacher, Joseph Beuys. In 1993, to escape German history he moved to south France, where his work became more universal. Recently, he moved to Paris where he said with irony: "There is nothing you can add. They need bombs to make it interesting. With ruins, you can start again." Now sixty-five, Kiefer plans to move Portugal where he can work in between a dying forest and the sea. Next year in Portugal!

Anselm Kiefer, *Die Sefiroth*, 2010; painted resin dress, glass shards, steel, numbered glass discs, and wire in inscribed glass and steel vitrine / beschilderde jurk van hars, glasscherven, staal, genummerde glazen schijven en draad in een gegraveerde vitrine van glas en staal; 455 x 210 x 210 cm Foto 2010© Anselm Kiefer/Gagosian Gallery

na de première zei Kiefer: "Ik ben tegen het idee van het einde, dat alles culmineert in paradijs of godsgericht", maar geschiedenis is cyclisch en "wij hebben een paar illusies nodig om te overleven." Hij voegde er aan toe: "Beuys dacht dat de mensheid de bekroning

van de schepping was, ik niet."

Een ladder verweven met filmstrips ontrolde zich van de vloer tot aan het midden van het schilderij: *Am Anfang / In het Begin* (2008) werd verdeeld zoals boven met stapelwolken, zoals beneden de oceaan rollend over puin in de richting van de toeschouwer. "De mooiste films van de wereld", herinnerde Kiefer zich, "waren de vliegtuigen die na de oorlog boven Duitsland werden uitgezonden om de ruïnes te filmen... het was prachtig omdat het verticale horizontaal wordt... Aan de ene kant is er iets verborgen omdat het bedolven is en aan de andere kant is er iets blootgelegd – je ziet de vormen. Daar houd ik van."

Dagen voor Hitlers zelfmoord in 1945 werd Kiefer, wiens naam dennenboom betekent in het Duits, geboren in Zuid-Duitsland in een katholiek gezin. Omdat hij geen speelgoed had (en geen eten) in het naoorlogse Duitsland, werden as en puin zijn speelplaats. Het alchemistische idee van ruïnes als prima materia (eerste materie of stof) voor verandering kreeg hij mee van zijn leraar, Joseph Beuys (1921-1986). Om aan de Duitse geschiedenis te ontsnappen verhuisde hij in 1993 naar het zuiden van Frankrijk, waar zijn werk universeler werd. Recentelijk verhuisde hij naar Parijs waar hij ironisch zei: "Er is niets dat je eraan toe kunt voegen. Zij hebben bommen nodig om het interessant te maken. Met ruïnes kun je opnieuw beginnen." Nu hij vijftenzestig is, is Kiefer van plan om naar Portugal te verhuizen waar hij tussen een stervend bos en de zee kan werken. Volgend jaar in Portugal! ●

Nederlandse vertaling: Ingrid Bongers - www.ingridbongers.nl

Tentoonstellingen Anselm Kiefer

- Anselm Kiefer

White Cube, 48 Hoxton Square, UK-London N1 6 PB, tel +44 (0)20-79305373; t/m 9 april 2011; www.whitecube.com

- Anselm Kiefer en de Nachtwacht

Rijksmuseum Amsterdam (Philipsvleugel), Jan Luijkenstraat 1, NL-1071 CJ Amsterdam, tel +31 (0)20-6747000; 7 mei – 4 juli 2011; www.rijksmuseum.nl

- Anselm Kiefer *Dans La Collection WÜRTH*

Ouest Rue Georges Besse BP 40013, F-67158 Erstein, tel +33 (0)3-88647484; t/m 25 september 2011; www.musee-wurth.fr

BIO Anselm Kiefer

- 1945 Born in Donaueschingen, Germany
1993 Until 1993 worked in Buchen, Germany
1993-2008 Lived and worked in Barjac, France
2008-2010 Lives and works in Paris, France

Prizes

- 2008 Peace Prize of the German Book Trade
2005 Federal Cross of Merit First Class + Austrian Decoration for Science and Art
1999 Praemium Imperiale
1997 International Prize by the Jury of the 47, Biennale di Venezia
1990 Wolf Prize + Goslarer Kaiserring
1983 Hans-Thoma-Preis

Biennials

- 2008-2009 Mediations Biennale, 1st International Biennale of Contemporary Art, Poznan (PL)
2007 MONUMENTA 2007: Anselm Kiefer, Grand Palais, Paris (FR) - solo
1997 Biennale di Venezia, Venezia (IT)

Commissions

- 2011 Rijksmuseum, Amsterdam (NL) - work inspired by The Night Watch
2007 Louvre, Paris (FR) - First living artist since 1953 commissioned for permanent installation

Opera

- 2009 Am Anfang (*In the beginning*), Opéra national de Paris (FR)

Travelling exhibits

- 2005-2007 Anselm Kiefer: Heaven and Earth: Modern Art Museum of Fort Worth, TX (2005); Musée d'Art Contemporain de Montréal (CA) (2006); Hirshhorn Museum and Sculpture Garden, Washington D.C. (06); San Francisco Museum of Modern Art, CA
2005-2006 Anselm Kiefer: Für Paul Celan, Galerie Thaddaeus Ropac, Salzburg (AT) (2005); Yvon Lambert, Paris (FR), Galerie Thaddaeus Ropac, Paris (FR) - solo (2006)
2005 Anselm Kiefer Für Chlebnikov, White Cube Gallery, London (UK) (2005); The Aldrich Contemporary Art Museum, Ridgefield, CT

Recent solo exhibits

- 2011 White Cube (Hoxton Square), London (UK)
2011 Baltic Centre for Contemporary Art, Gateshead (UK)
2010-11 Antwerp Royal Museum of Fine Arts (BE)
2010-11 Louisiana Museum of Modern Art, Humlebaek (DK)
2010 Next Year in Jerusalem, Gagosian Gallery, New York, NY
2010 MoCA /Massachusetts Museum of Contemporary Art, North Adams, MA
2009 Works from the Grothe Collection, Es Baluard Museum of Art, Palma de Mallorca (ES)
2008 Blood on Paper: the Art of the Book, Victoria & Albert Museum, London (UK)
2008 Maria Walks Amid the Thorn, Galerie Thaddaeus Ropac, Salzburg (AT)
2008 Palmsonntag, Gagosian Gallery, Los Angeles, CA - solo
2008 Kiefer e Mao che mille fiori fioriscano, Triennale Bovisa, Milan (IT)
2007 Anselm Kiefer: Aperiatur Terra, White Cube Mason's Yard, London (UK); Art Gallery of New South Wales, Sydney (AU)
2007 Anselm Kiefer, Guggenheim Museum, Bilbao (ES)
2006 Richard Wagner: Artistic Visions from Auguste Renoir to Anselm Kiefer, Musée Rath, Geneva (CH)
2006 Marinen in Konfrontation, Museum voor Moderne Kunst, Oostende (BE)
2004 Museo Archeologico Nazionale, Naples (IT)

- 2003 Anselm Kiefer - Am Anfang, Galerie Thaddaeus Ropac, Salzburg (AT)
2002 La Vie Secrète des Plantes, Galerie Yvon Lambert, Paris (FR)
2002 Merkaba, Gagosian Gallery, New York, NY
2001 Anselm Kiefer - The Seven Heavenly Palaces 1973-2001, Fondation Beyeler, Basel (CH)
2000 Chevirat Ha-Kelim, Chapelle de la Salpêtrière, Paris (FR)
1999 Stedelijk Museum voor Actuele Kunst, Gent (BE)
1999 Stelle Cadenti, Galleria d'Arte Moderna, Bologna (IT)
1998 The Museum of Modern Art, São Paulo (BR)
1998 Works on Paper, The Metropolitan Museum of Art, New York, NY
1997 The Guggenheim Museum, Bilbao (ES)
1996 Anselm Kiefer, Centro Cultural Arte Contemporaneo, Mexico City (MX)
1995 Tag um Tag = 30 Jahre - Ehemalige der Klasse Peter Dreher, Museum für Neue Kunst, Freiburg (DE)
1993 Anselm Kiefer: Melancholia, Sezon Museum of Art, Tokyo (JP)
1992 The Women of the Revolution, Anthony d'Offay Gallery, London (UK)
1991 National Gallery, Berlin (DE)
1990 Energieën, Stedelijk Museum, Amsterdam (NL)
1990 Threshold, Museet for Samtidskunst, Oslo (NO)
1990 Life Size, The Israel Museum, Jerusalem (IL)
1990 Anselm Kiefer: Bücher 1969-1989, Kunsthalle Tübingen (DE)

Anselm Kiefer in his studio in Barjac, France,

2010 Foto © Renate Graf